

**źródła monastyczne**

**91**

**źródła monastyczne**

**91**

*Redaktorzy serii:* Michał T. Gronowski OSB

Szymon Hiżycki OSB

**średniowiecze**

**15**

**Rada naukowa:**

Marek Derwich

Dariusz Kasprzak OFM Cap.

Przemysław Nehring

Krzysztof Ożóg

ks. Marek Starowieyski

Ewa Wipszycka

Rafał Zarzeczny SJ

---

ŚWIĘTY PIOTR DAMIANI

---

KAZANIA

---

O DZIEWICACH

---

*Przekład:*

ELWIRA BUSZEWICZ

*Redakcja naukowa i opracowanie:*

KRZYSZTOF SKWIERCZYŃSKI



TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

*Przekłady według wydań:*

PETRUS DAMIANI, *Sermones*, wyd. I. LUCCHESI, CCCM 57, 1983. *Opere di Pier Damiani*, t. II/1: *Sermoni* (2–35), red. U. FACCHINI, L. SARACENO, Roma 2013; t. II/2: *Sermoni* (36–76), red. U. FACCHINI, L. SARACENO, Roma 2015.

Przekład i opracowanie wykonane w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą: „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2014–2020, nr 12H 13 0566 82: „Źródła wzorców kultury monastycznej – transformacja i recepcja w średniowiecznej Polsce: kultura piśmienna, przekaz ustny i wizualny”.



NARODOWY PROGRAM  
ROZWOJU HUMANISTYKI

*Recenzje wydawnicze:*

Prof. dr hab. PRZEMYSŁAW NEHRING  
Dr hab. WOJCIECH MRUK, PROF. UJ

*Redakcja tomu:*

MICHAŁ T. GRONOWSKI OSB  
ELŻBIETA WIATER

*Projekt okładki i stron tytułowych:*

ANDRZEJ CIEPŁUCHA

*Opracowanie typograficzne:*

JAN NIEĆ

*Imprimi potest:* Opactwo Benedyktynów

✠ Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

Wydanie I: Kraków 2020

ISBN 978-83-8205-042-4

ISSN 1230-6711

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów 2020

ul. Benedyktyńska 37, 30–398 Kraków

tel.: +48 (12) 688–52–90; tel./fax: +48 (12) 688–52–91

e-mail: [zamowienia@tyniec.com.pl](mailto:zamowienia@tyniec.com.pl); [www.tyniec.com.pl](http://www.tyniec.com.pl)

*Druk i oprawa:*

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów; [druk@tyniec.com.pl](mailto:druk@tyniec.com.pl)

## SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW.....	7
KOBIETY W JEDENASTOWIECZNEJ EUROPIE. GŁÓWNE PROBLEMY I WYZWANIA HISTORIOGRAFICZNE ( <i>Karolina Morawska</i> ).....	9
PIOTR DAMIANI O KOBIETACH – UWAGI WSTĘPNE ( <i>Beata Jabłonowska</i> ) .....	49
„ZOSTAŁAŚ PRZYJĘTA DO POKREWIEŃSTWA BRATERSKIEJ ADOPCJI” – DZIEWICTWO A DZIEJE ZBAWIENIA W MYŚLI PIOTRA DAMIANIEGO ( <i>Krzysztof Skwierczyński</i> ).....	97
BIBLIOGRAFIA.....	125

### KAZANIA O DZIEWICACH

KAZANIE XXXIV O świętych Florze i Lucylli, dziewicach i męczennicach (1) 29 lipca ....	145
KAZANIE XXXV O świętych Florze i Lucylli, dziewicach i męczennicach (2) 29 lipca ....	153
KAZANIE LXVI O świętej Kolumbie, dziewicy i męczennicy (30 grudnia).....	159
KAZANIE LXVII W dniu narodzin dziewic (1).....	175
KAZANIE LXVIII W dniu narodzin dziewic (2).....	183

### ANEKS

KAZANIE XLV Homilia na Narodzenie Najświętszej Marii Panny (1) 8 września.....	197
---	-----

## KAZANIE XLVI

Homilia na Narodzenie Najświętszej Marii Panny (2) 8 września ..... 211

INDEKS BIBLIJNY..... 235

INDEKS IMION I NAZW WŁASNYCH..... 239

## WYKAZ SKRÓTÓW

- BHL *Bibliotheca Hagiographica Latina*, 1–2, Bruxelles 1898–1901; *BHL. Novum supplementum*, wyd. H. FROS, 1986.
- CCL Corpus Christianorum. Series Latina, I–, Turnholti 1953–
- CCCM Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, I–, Turnholti 1966–
- MGH Monumenta Germaniae Historica, Hanover–Leipzig–Berlin 1826–
- MGH BdK Die Briefe der deutschen Kaiserzeit.
- MGH SS Monumenta Germaniae Historica. Scriptores.
- PH „Przegląd Historyczny”, Warszawa 1905–
- PL Patrologiae cursus completus. Series latina, wyd. J.-P. MIGNE, Parisiis 1878–1890 (1844–1864).
- REINDEL *Die Briefe des Petrus Damiani*, wyd. K. REINDEL, MGH BdK, t. 4/1–4/4, München 1983–1993.
- ŹrMon Źródła Monastyczne, Kraków 1993–
- ŹrMon 47 G.M. CANTARELLA, *Comites aulae coelestis. Studia z historii, kultury i duchowości Cluny w średnio-wieczu*, przekł. A. HAASE i in., red. nauk. M.T. GRONOWSKI, K. SKWIERCZYŃSKI, 2009.
- ŹrMon 83 ŚWIĘTY PIOTR DAMIANI, *Pisma monastyczne*, przekł. E. BUSZEWICZ, red. nauk. i oprac. K. SKWIERCZYŃSKI, 2018.



*Karolina Morawska*

## **KOBIETY W JEDENASTOWIECZNEJ EUROPIE. GŁÓWNE PROBLEMY I WYZWANIA HISTORIOGRAFICZNE<sup>1</sup>**

Opisując długą i skomplikowaną drogę, jaką w ciągu kilku ostatnich dekad przeszły badania nad historią kobiet, Gisela Bock niezwykle surowo oceniła tradycyjnie uprawianą historiografię, zarzucając jej przede wszystkim brak obiektywizmu i przyjmowanie wyłącznie męskiego punktu widzenia:

Historical scholarship was far from being objective or universal, because it was based on male experience, placed men at the centre and as a measure of all things human, thereby leaving out half of humankind<sup>2</sup>.

Nie ulega wątpliwości, że kobiety były przez długi czas zaniedbywane przez ten dział nauki. Jeśli taka tematyka w ogóle pojawiała się w pracach historycznych, ich

---

<sup>1</sup> Tekst powstał w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2018/29/N/HS3/01146 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

<sup>2</sup> G. BOCK, *Challenging Dichotomies: Perspectives on Women's History*, [w:] *Writing Women's History. International Perspectives*, red. K. OFFEN, R.R. PIERSON, J. RENDALL, Bloomington–Indianapolis 1991, s. 1.

autorzy albo koncentrowali się na wybitnych jednostkach – władczyniach czy przedstawicielkach arystokracji, które w jakiś sposób zdołały przekroczyć wyznaczone im granice i wyróżnić się dzięki swojej działalności (taka perspektywa oznaczała więc tworzenie pocztu wybitnych kobiet – *women in history*, nie zaś historii kobiet w sensie ogólnym), albo opisywali kobiety w studiach poświęconych instytucji małżeństwa, traktując je najczęściej jako przedmiot transakcji polityczno-majątkowych<sup>3</sup>. Przyczyny owych zaniedbań były przez badaczy wielokrotnie omawiane, zwłaszcza w połowie lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Niektórzy – jak Gisela Bock – obwiniли o to tradycyjnie uprawianą historiografię, oskarżając badaczy o ignorancję.

Nie należy jednak zapominać, że sposób i częstotliwość przedstawiania kobiet w średniowiecznych źródłach wiązały się ściśle z ich podrzędną pozycją w społeczeństwie. Jak trafnie stwierdził Georges Duby, „ze

---

<sup>3</sup> Do pierwszych prac naukowych poświęconych historii kobiet należą: A. CLARK, *Working Life of Women in the Seventeenth Century*, London 1919; E. POWER, *Medieval English Nunneries c. 1275 to 1535*, Cambridge 1922; w przekonaniu Gerdy Lerner opisywanie historii wybitnych jednostek nie rozwiązuje problemu, ponieważ nie daje żadnego wyobrażenia na temat życia większych grup kobiet: „The resulting history of notable women is the history of exceptional, even deviant women, and does not describe the experience and history of the mass of women (...). Women of different classes have different historical experiences. To comprehend the full complexity of society at a given stage of its development, it is essential to take into account of such differences”; G. LERNER, *Placing Women in History: Definitions and Challenges*, „Feminist Studies” 1(3) (1975), s. 5.

świata kobiet dociera do nas tylko tyle, ile przekazuje nam spojrzenie mężczyzn” – wszak to oni byli autorami i głównymi bohaterami większości średniowiecznych źródeł<sup>4</sup>. Wszystko, co w średniowieczu związane było ze sferą publiczną, należało niemal wyłącznie do nich, co doskonale odzwierciedla wyobrażany kształt jedenastowiecznego społeczeństwa – to właśnie wówczas trójdzielny schemat hierarchizujący *ordines* czy *conditiones* zdominował koncepcję społeczeństwa chrześcijańskiego. Podział na rycerzy, duchownych i chłopów nie przyznawał żadnego szczególnego miejsca kobietom, które definiowane były przede wszystkim w zależności od relacji łączących je z mężczyznami, a więc jako, kolejno, dziewice, małżonki i wdowy<sup>5</sup>.

Oczywiście podrzędna pozycja kobiet i charakter średniowiecznych źródeł nie są jedynymi przyczynami wspomnianych zaniedbań. Nie bez znaczenia była dominująca w historiografii tendencja do opisywania dziejów z perspektywy wielkich wydarzeń, skoncentrowana głównie na zagadnieniach politycznych, wojskowych i gospodarczych, a więc obejmujących te dziedziny, w których aktywnością mogli wykazać się jedynie mężczyźni – co ponownie wiąże się z rodzajem dostępnych źródeł, mówiących głównie o (zwłaszcza męskich) przedstawicielach

---

<sup>4</sup> G. DUBY, *Damy XII wieku*, tłum. A. i K. CHOIŃSCY, Warszawa 2000, s. 9 (oryg.: *Dames du XII<sup>e</sup> siècle*, Paris 1995).

<sup>5</sup> Zob. C. KLAPISCH-ZUBER, *Kobieta i rodzina*, [w:] *Człowiek średniowiecza*, red. J. LE GOFF, tłum. M. RADOŻYCKA-PAOLETTI, Warszawa–Gdańsk 1996 (oryg.: *L'uomo medievale*, Roma–Bari 1994), s. 355.

rodzin panujących oraz arystokracji, a niewiele przekazujących na temat tzw. przeciętnego człowieka<sup>6</sup>.

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat zaobserwować można rosnące zainteresowanie historią kobiet, również w okresie interesującego nas tu szczególnie średniowiecza. Odnosząc się do owych zmian, badacze mówią wręcz o gwałtownej eksplozji studiów nad tą tematyką w historiografii europejskiej i amerykańskiej lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w.<sup>7</sup> Wśród najważniejszych przyczyn tych zmian wymienia się: rozwój drugiej fali ruchu feministycznego (od początku lat sześćdziesiątych) i związanych z nim postulatów równouprawnienia kobiet, również jako mających własną historię; prowadzone przez etnologów i antropologów kulturowych, sprzeciwiających się dychotomicznemu podziałowi na sferę prywatną i publiczną, badania nad historią rodziny<sup>8</sup>, jak również zainteresowanie historyków szerokimi masami ludności,

---

<sup>6</sup> M. BOGUĆKA, *Problematyka genderowa w perspektywie europejskiej*, [w:] *Per mulierem... Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, red. K. JUSTYNIARSKA-CHOJAK, S. KONARSKA-ZIMNICKA, Warszawa 2012; zob. A. KARPIŃSKI, *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, Warszawa 1995, s. 7.

<sup>7</sup> Zob. M. KOCZERSKA, *Geneza, znaczenie i program dalszych badań nad kobietą i rodziną w średniowieczu i nowożytności*, [w:] *Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, red. Z.H. NOWAK, A. RADZIMIŃSKI, Toruń 1998, s. 8; A. KARPIŃSKI, *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, s. 7; A. GŁOWACKA-PENCZYŃSKA, *Kobieta w małych miastach Wielkopolski w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, Warszawa 2010, s. 10.

<sup>8</sup> Zob. C. KLAPISCH-ZUBER, *Including Women*, [w:] *A History of Women in the West*, t. 2: *Silences of the Middle Ages*, red. C. KLAPISCH-ZUBER, Roma–Bari 1994, s. 4–6.

a więc życiem codziennym, życiem jednostki i historią mentalności – dostrzegające zatem konieczność uwzględnienia w podejmowanych studiach wszystkich warstw społeczeństwa. Nie sposób przecenić zasług historiografii francuskiej w tej dziedzinie. Uformowana pod wpływem Marca Blocha, Luciena Febvre’a oraz Fernanda Braudela w 1929 r. szkoła Annales, zgrupowana wokół czasopisma naukowego „Annales d’histoire économique et sociale”, postulowała zerwanie z dominującą w tradycyjnej historiografii wydarzeniową narracją o historii, skupiającą się na faktach politycznych i biografiach wybitnych osobowości, proponując w zamian tzw. historię totalną, czyli badania nad wszystkimi grupami społecznymi<sup>9</sup>.

W wielu krajach wspomniane zmiany w historiografii, jak było to wspomniane wyżej, wiązały się ściśle z działalnością tak zwanej drugiej fali feminizmu, której przedstawiciele stanowczo domagali się wzbogacenia wiedzy na temat życia kobiet w poprzednich epokach<sup>10</sup>. Tym samym żądaniom zawdzięcza się powstanie feministycznych czasopism naukowych, takich jak „Feminist Studies” (od 1972 r.) czy „Signs: Journal of Women in Culture and Society” (od 1975 r.). To wówczas pojawia się termin *herstory* mający służyć określeniu historii opisywanej z perspektywy feministycznej w opoży-

---

<sup>9</sup> Zob. M. BOGUĆKA, *Problematyka genderowa*, s. 14; M. KOZERSKA, *Geneza, znaczenie i program*, s. 8.

<sup>10</sup> G. DUBY, M. PERROT, *Writing the History of Women*, [w:] *A History of Women*, s. IX–X.

cji do *history*<sup>11</sup> koncentrującej się na dziejach mężczyzn. Należy przy tym podkreślić, że działaczkom związanym z tym ruchem nie chodziło jedynie o poznanie historii kobiet w różnych epokach, lecz także o wywołanie szeroko zakrojonych zmian postaw społecznych – objęły one również uniwersytety, na których powstawały centra pomagające kobietom; z kolei w Stanach Zjednoczonych wyłonił się interdyscyplinarny kierunek *women's studies*, którego przedstawiciele kładli nacisk na poznanie różnorodnych wyobrażeń, stereotypów i instytucji społecznych przyczyniających się do nierównego traktowania kobiet i mężczyzn w różnych okresach dziejów<sup>12</sup>. Owe mu zwrotowi ku historiografii dotyczącej kobiet zawdzięczamy pojawienie się wielu cennych publikacji poświęconych różnym aspektom życia codziennego, spośród których wymienić należy choćby cenny zbiór studiów na temat roli kobiet w średniowiecznym społeczeństwie *Women in Medieval Society* pod redakcją Susan Mosher Stuard<sup>13</sup> czy też *Medieval Women* wydany przez Dereka

---

<sup>11</sup> Chodzi o grę słów związaną za zaimkami dzierżawczymi: *her* – jej oraz *his* – jego [przyp. red.].

<sup>12</sup> Pierwsze zajęcia z zakresu *women's studies* odbyły się na Uniwersytecie Cornella w 1969 r.; rok później na Uniwersytecie Stanowym San Diego (wówczas San Diego State College) uruchomiono pierwszy program poświęcony studiom nad kobietami.

<sup>13</sup> *Women in Medieval Society*, red. S.M. STUARD, Philadelphia 1976, zob. także: *Women in Medieval History and Historiography*, red. S.M. STUARD, Philadelphia 1987.

Bakera<sup>14</sup>. W krajach zachodniej Europy szlaki przecierały Francja, Niemcy i Włochy, gdzie prowadzono niezwykle cenne badania z zakresu historii mentalności. Ich wyniki były publikowane m.in. w *Il matrimonio nella società altomedievale* (serii związanej z odbywającymi się w Spoleto Settimane di Studio<sup>15</sup>), w wydanej w latach 1965–1967 czterotomowej *Histoire mondiale de la femme* (z tekstem Aleksandra Gieysztora poświęconym sytuacji kobiet u Słowian) oraz w *Famille et parenté dans l'Occident médiéval* – zbiorze artykułów pokonferencyjnych pod redakcją Georges'a Duby i Jacques'a Le Goffa<sup>16</sup>.

Początkowo celem badań należących do kategorii *women's studies* było jedynie przywrócenie kobietom widzialności, z czasem zaczęły się jednak wyłaniać nowe wątki badawcze<sup>17</sup>. Pojawiło się bowiem przekonanie, że

---

<sup>14</sup> *Medieval Women*, red. D. BAKER, Oxford 1978; spośród prac poświęconych historii kobiet w innych epokach zob. zwł.: S.B. POMEROY, *Goddesses, Wives, Whores and Slaves: Women in Classical Antiquity*, New York 1975.

<sup>15</sup> *Il matrimonio nella società altomedievale*, t. 2, Spoleto 1977 (Settimane di studio nel Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 24); zob. także: *La donna nella economia secc. XIII–XVIII*, red. S. CAVACIOCCHI, Firenze 1990 (Atti della Ventunesima Settimana di Studi).

<sup>16</sup> *Histoire mondiale de la femme*, red. P. GRIMAL, Paris 1965–1967; *Famille et parenté dans l'Occident médiéval. Actes du colloque de Paris (6–8 juin 1974)*, red. G. DUBY, J. LE GOFF, Roma 1977; zob. także: A. GIEYSZTOR, *La femme dans la civilisation des X–XII s.: la femme en Europe orientale*, „Cahiers de la Civilisation Médiévale” 20 (1977), s. 189–200.

<sup>17</sup> Zob. *Becoming Visible. Women in European History*, red. R. BRIDENTHAL, C. KOONZ, Boston 1977; G. DUBY, M. PERROT,

niemożliwe jest właściwe zrozumienie różnych aspektów życia kobiet w przeszłości, jeżeli bada się te wymiary w całkowitym oderwaniu od historii mężczyzn, innymi słowy, że nie sposób poznać relacji międzyludzkich w dawnych społeczeństwach, ograniczając się do badania wybranych grup. Dlatego na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych z *women's studies* wyłonił się nowy interdyscyplinarny kierunek badań, *gender studies*, uwzględniający szeroko pojmowaną problematykę męskości<sup>18</sup>. Proces ten trafnie opisała Elisabeth van Houts:

While singling out women as a legitimate object of research was inspired by the feminist movement, the study of gender in history evolved from it through a desire to counter-balance the exclusivity of attention paid to women only (...). What the study of gender adds to the study of the past of men and women is its specific interest in the social roles of men and women<sup>19</sup>.

Badacze zaczęli zatem koncentrować się na analizie kulturowych i społecznych procesów konstruowania norm dotyczących męskości i kobiecości oraz na badaniu ról społecznych przypisywanych obu płciom, w przekonaniu, że tylko przez studiowanie wzajemnych interakcji obu płci w dawnych społeczeństwach oraz dzięki powią-

---

*Writing the History of Women*, s. XVII; C. KLAPISCH-ZUBER, *Including Women*, s. 4–7.

<sup>18</sup> Zob. A.J. FRANTZEN, *When Women Aren't Enough*, „Speculum” 68 (1993), s. 445–471.

<sup>19</sup> E. VAN HOUTS, *Introduction*, [w:] *Medieval Memories: Men, Women and the Past, 700–1300*, red. E. VAN HOUTS, New York–London 2013<sup>2</sup> (wyd. I: London 2001), s. 2–3.

zaniu aspektów czysto biologicznych z kwestiami klasowymi, etnicznymi, rasowymi i religijnymi możliwe jest właściwe zrozumienie funkcjonowania człowieka w dawnych społeczeństwach<sup>20</sup>.

Wejście badań nad historią kobiet w całkiem nowy etap na przełomie wspomnianych dekad miało jeszcze jedną istotną przyczynę, jaką było pojawienie się zainteresowania seksualnością człowieka w różnych epokach. Choć prace poświęcone jej różnym aspektom, zwłaszcza instytucji małżeństwa, pojawiały się już wcześniej, przełomowym wydarzeniem było wydanie w 1976 r. pierwszego tomu *Histoire de la sexualité – La Volonté de savoir* autorstwa Michela Foucaulta, który wykazał, że również seksualność ma własną historię, kwestionując twierdzenia freudystów, jakoby była ona nierozzerwalnie związana

---

<sup>20</sup> Pojawienie się *gender studies* wiązało się również z uwzględnianiem nie tylko w badaniach historycznych, lecz także w programach kształcenia innych, alternatywnych wobec *women's studies* perspektyw, takich jak *men's studies*, *gay studies*, *lesbian studies* itd.; na temat *gender studies* zob. klasyczną już pracę: J. BUTLER, *Uwikłani w płęć. Feminizm i polityka tożsamości*, tłum. K. KRASUSKA, Warszawa 2008 (oryg.: *Gender Trouble*, London–New York 1990); a także: J. ROOF, *Gender Studies*, [w:] *Encyclopedia of Sex and Gender*, red. F. MALTI-DOUGLAS, Detroit–New York 2007, s. 624; J.W. SCOTT, *Gender: a useful category of historical analysis*, „*American Historical Journal*” 91 (1986), s. 1083–1075; G. BOCK, *Women's history and gender history: aspects of an international debate*, „*Gender and History*” 1 (1989), s. 1–30; L. NELSON, *Family, gender and sexuality in the Middle Ages*, [w:] *Companion to Historiography*, red. M. BENTLEY, London–New York 1997, s. 73–90;

z ludzką osobowością<sup>21</sup>. Od pojawienia się tej pracy, pozostającej do dziś niezwykle istotnym punktem odniesienia dla badaczy podejmujących tę tematykę, seksualność stała się samodzielnym tematem badawczym, bardzo chętnie studiowanym zwłaszcza przez badaczy ze Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Francji<sup>22</sup>. Podejmowanie takiej tematyki w sposób naturalny pociąga za sobą konieczność prowadzenia badań dotyczących historii kobiet – oznacza to bowiem nie tylko poznawanie kształtowania się norm kościelnych i prawnych, lecz także próbę zrekonstruowania poglądów, motywacji i opinii charakterystycznych dla przeciętnego przedstawiciela danej grupy społecznej. Konieczne jest zatem sięganie zarówno do źródeł o charakterze normatywnym (zbiorów prawnych, kodeksów, traktatów, zapisek sądowych), jak i do tekstów moralizatorskich (hagiograficznych i kaznodziejskich), ukazujących postulowane postawy, ale jednocześnie stanowiących odbicie rzeczywistych zachowań społecznych i postaw wobec seksualności. Analiza tego rodzaju źró-

---

<sup>21</sup> M. FOUCAULT, *Historia seksualności*, tłum. B. BANASIAK, T. KOMENDANT, K. MATUSZEWSKI, Gdańsk 2010 (oryg.: *Histoire de la sexualité*, Paris 1976); por. A. KRAWIEC, *Seksualność w średniowiecznej Polsce*, Poznań 2000, s. 8; K. SKWIERCZYŃSKI, *Mury Sodomy. Piotra Damianiego Księga Gomory i walka z sodomią wśród kleru*, Kraków 2011.

<sup>22</sup> Zob. zwłaszcza: J. BRUNDAGE, *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago–London 1990; z nowszych publikacji na temat seksualności w średniowieczu zob. zwłaszcza: *Sexuality in the Middle Ages and Early Modern Times. New Approaches to a Fundamental Cultural-Historical and Literar-Anthropological Theme*, red. A. CLASSEN, Berlin 2008.

deł z nowej perspektywy doprowadziła do pojawienia się całkowicie nowych wątków badawczych w latach osiemdziesiątych – w rezultacie badania nad kobietami w średniowieczu nie ograniczały się już tylko do życia małżeńskiego, jak w poprzednich dekadach.

Różnorakie zagadnienia związane z historią kobiet, nierzadko w powiązaniu z seksualnością, okazały się interesujące również dla polskich badaczy, choć stało się to widoczne dopiero na przestrzeni kilku ostatnich dekad<sup>23</sup>. Wcześniej odniesienia do interesujących nas zagadnień pojawiały się w pracach rodzimych badaczy jedynie marginalnie, głównie w opracowaniach z zakresu historii prawa, życia codziennego oraz w studiach poświęconych małżeństwu<sup>24</sup>. Nawet tam skupiano się jednak przede wszystkim na próbach ustalenia pochodzenia żon przedstawicieli rodzin możnowładczych i analizie wpływu zawieranych małżeństw na układ sił wewnątrz elity politycznej. W latach siedemdziesiątych, a zatem w czasie niezwykle ożywionego zainteresowania badaczy zachodnioeuropejskich i amerykańskich studiami nad kobietami, polska historiografia wzbogaciła się o pojedyncze publikacje na interesujący nas temat – warto wymienić

---

<sup>23</sup> Pierwsze rozprawy poświęcone historii kobiet w Polsce: Z. KACZKOWSKI, *Kobieta w Polsce – studium historyczno-obyczajowe*, Petersburg 1895; W. ZAŁUSKI, *Żywot świątobliwej tercjarki Zuzanny Amendówny*, Warszawa 1902; Ł. CHAREWICZOWA, *Kobieta w dawnej Polsce do okresu rozbiorów*, Lwów 1938; B. LESIŃSKI, *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*, Wrocław 1956.

<sup>24</sup> A. JELICZ, *Życie codzienne w średniowiecznym Krakowie*, Warszawa 1966.

choćby cenną pracę Marii Koczerskiej poświęconą rodzinie szlacheckiej w średniowieczu, jak również badania nad pozycją kobiety w nowożytniej rodzinie oraz jej rolą w gospodarce miejskiej prowadzone przez Irenę Gieysztorową, Cezarego Kukło, Andrzeja Wyrobisza i Andrzeja Karpińskiego<sup>25</sup>. Wzmożone zainteresowanie polskich badaczy dziejami przedstawicielek tej płci w średniowieczu zaobserwować można od połowy lat 90. XX w.; to wówczas pojawia się coraz więcej prac na temat życia codziennego kobiet niebędących przedstawicielkami klasy panującej czy arystokracji, często jednak są to prace zbiorowe poświęcone miłości i seksualności (*Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, *Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy*, *Miłość w czasach dawnych*, *Kobiety o kobietach*), zawierające studia nad poszczególnymi, wyizolowanymi przypadkami, przez co nie stanowią syntez<sup>26</sup>. Za prawdziwy przełom należy uznać

---

<sup>25</sup> M. KOCZERSKA, *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*, Warszawa 1975; zob. także: TAŻ, *Zawarcie małżeństwa wśród szlachty w Polsce późnego średniowiecza*, PH 1(66) (1975), s. 1–22; I. GIEYSZTOROWA, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976; C. KUKŁO, *Kobieta samotna w miastach Europy przedprzemysłowej jako przedmiot badań historycznych*, [w:] *Miasto, region, społeczeństwo. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Wyrobiszowi w sześćdziesiątą rocznicę jego urodzin*, red. E. DUBAS-URWANOWICZ, J. URWANOWICZ, Białystok 1992, s. 281–293; A. WYROBISZ, *Rodzina w mieście doby przedprzemysłowej a życie gospodarcze. Przegląd badań i problemów*, PH 2(77) (1986), s. 305–330.

<sup>26</sup> Spośród artykułów i opracowań zbiorowych poświęconych różnym aspektom życia codziennego kobiet w średniowiecznej Polsce warto przywołać: A. BARTOSZEWICZ, *Kobieta w małym mieście*

pojawienie się w pierwszych latach XXI w. *Seksualności w średniowiecznej Polsce*, autorstwa Adama Krawca, oraz przekrojowej monografii Marii Boguckiej, poświęconej historii kobiet od starożytności do czasów współczesnych, mieszczącej się w nurcie prowadzonych przez badaczy z Europy Zachodniej i USA badań nad rolą płci w kulturze<sup>27</sup>. Choć wciąż trudno jest uznać stan rodzimej

---

*późnego średniowiecza (w świetle ksiąg miejskich Sieradza, Szadka, Warty i Łodzi, „Rocznik Łódzki” 43 (1996), s. 37–52; A. RADZIWIŃSKI, Obraz kobiety w dokumentach papieskich z okresu pontyfikatu Marcina V (1417–1431), [w:] Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych, red. Z.H. NOWAK, A. RADZIWIŃSKI, Toruń 1998, s. 91–102; L. ZYGNER, Kobieta – czarownica w świetle ksiąg konsystorskich z XV i początku XVI w., [w:] Kobieta i rodzina w średniowieczu, s. 91–102; Kobieta w kulturze średniowiecznej Europy. Prace ofiarowane Profesor Alicji Karłowskiej-Kamzowej, red. A. GĄSIOROWSKI, Poznań 1999; M. CETWIŃSKI, Sceny małżeńskie w Żywocie świętej Jadwigi: miłość obowiązku czy obowiązek miłości?, [w:] Cor hominis. Wielkie namiętności w dziejach, źródłach i studiach nad przeszłością, red. S. ROSIK, P. WISZEWSKI, Wrocław 2007, s. 315–323; A. KSIĄŻKIEWICZ, Sprawy małżeńskie w konsystorzu lwowskim w późnym średniowieczu, „Nasza Przeszłość” 109 (2008), s. 287–302; Miłość w czasach dawnych, red. B. MOŻEJKO, A. PANER, Gdańsk 2009; S. SZYBKOWSKI, Kochali się, czy się nie kochali? O trudnościach badawczych dotyczących ustalenia wzajemnych relacji uczuciowych między małżonkami w średniowiecznej Polsce, [w:] Miłość w czasach dawnych, s. 131–146; A. SZYMCZAKOWA, Pozycja kobiety w średniowiecznej Polsce, [w:] Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne, red. W. ZAWITKOWSKA, Rzeszów 2010, s. 11–30.*

<sup>27</sup> A. KRAWIEC, *Seksualność*; M. BOGUCA, *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2006; niezwykle istotne dla polskich mediewistów są również wyniki badań nad życiem kobiet w czasach nowożytnych: A. KARPIŃSKI, *Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*; A. GŁOWAC-

historiografii w tej dyscyplinie za satysfakcjonujący (co wynika w znacznym stopniu z rodzaju i ilości zachowanych źródeł, znacznie uboższych niż w przypadku krajów Europy Zachodniej<sup>28</sup>), to podejmowanie wciąż nowych badań rozpatrujących problem seksualności w średniowiecznej Polsce z różnych perspektyw może tylko cieszyć. Jednocześnie opublikowane już rozprawy i obszerne dyskusje, jakie niezmiennie wzbudzają, pokazują tylko, że tematowi temu daleko do wyczerpania – wystarczy wziąć pod uwagę prawdziwy wysyp artykułów poświęconych

---

KA-PENCZYŃSKA, *Kobieta w małych miastach Wielkopolski w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*. Spośród prac poświęconych kobietom w średniowiecznej Polsce zob. także: M. MICHAŁSKI, *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*, Poznań 2004; G. PAC, *Kobiety w dynastii Piastów. Rola społeczna piastowskich żon i córek do połowy XII wieku*, Toruń 2013.

<sup>28</sup> Problemy związane ze źródłami przydatnymi w badaniach nad kobietami w średniowiecznej Polsce zostały szczegółowo omówione w artykułach Edmunda Kizika: E. KIZIK, *Uwagi o źródłach do dziejów miłości w Polsce średniowiecznej*, [w:] *Kopijnicy, szyprowie, tenutariusze*, red. B. ŚLIWIŃSKI, Gdańsk 2002 (Studia z Dziejów Średniowiecza, 8), s. 389–405; TENŻE, *O źródłach i metodzie badań nad seksualnością w Polsce XIV–XVI w. Odpowiedź Adamowi Krawcowi*, [w:] *Mieszczanie, wasale, zakonnicy*, red. B. ŚLIWIŃSKI, Malbork 2004 (Studia z Dziejów Średniowiecza, 10), s. 445–470. Na temat perspektyw badawczych w zakresie historii kobiet zob. M. KOCZERSKA, *Geneza, znaczenie i program*, s. 7–18; M. BOGUCKA, *Problematyka genderowa*, s. 13–26; P. ŁOZOWSKI, *Stan badań nad kobietami w miastach późnośredniowiecznych na ziemiach polskich*, „Przyszłość Demograficzna Polski” 1(37) (2015), s. 71–91.

historii kobiet w średniowiecznej Polsce, jaki miał miejsce w drugiej dekadzie XXI w.<sup>29</sup>

Jak wyżej wspomniano, w Stanach Zjednoczonych i krajach Europy Zachodniej lata 80. były niezwykle istotnym okresem dla rozwoju historiografii kobiet, okresem prowadzenia intensywnych badań z zakresu historii seksualności, rodziny i życia codziennego w średniowieczu. Wiele z wydanych wówczas prac do dziś stanowi istotny punkt odniesienia dla badaczy – jak choćby *Holy Feast and Holy Fast* autorstwa Caroline W. Bynum, niezwykle wpływowa książka poświęcona praktykom dewo-

---

<sup>29</sup> Liczne artykuły poświęcone kobietom w średniowiecznej Polsce pojawiają się w opracowaniach zbiorowych zwłaszcza w drugiej dekadzie XXI w.: Per mulierem... *Kobieta w dawnej Polsce – w średniowieczu i w dobie staropolskiej*, Warszawa 2012; *Kobiety o kobietach. Studia i szkice. Średniowiecze i czasy nowożytne*, Rzeszów 2010; M. BINIAŚ-SZKOPEK, *Kobiety, mężczyźni i małżeństwo w najstarszych księgach konsystorskich poznańskich*, [w:] *Kobieta i mężczyzna. Jedna przestrzeń – dwa światy*, red. B. POPIOŁEK, A. CHŁOSTA-SIKORSKA, M. GADOCHA, Warszawa 2015, s. 74–82; zob. także: TAŻ, *Małżonkowie przed sądem biskupiego oficjała poznańskiego w pierwszej ćwierci XV wieku*, Poznań 2018; K. MORAWSKA, *Did True Love Exist in Medieval Poland? A Study of Love in Medieval Poland as Portrayed in the Miracula*, „International Journal of Arts and Sciences” 8(8) (2015), s. 519–527; TAŻ, ‘*Uxor eum odio habuit et ab eo recessit*’ – relacje rodzinne w obliczu choroby i śmierci na podstawie Legendy świętej Jadwigi, [w:] *Życie codzienne w antycznej i średniowiecznej Europie – wybrane zagadnienia*, red. A. ŻUCHOWSKA, K. BAŁĘKOWSKI, Lublin 2016, s. 174–193; M. KOŁACZ-CHMIEL, *Mulier honesta et laboriosa: kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*, Lublin 2018.

cyjnym kobiet w późniejszym średniowieczu<sup>30</sup>. Jednym z najważniejszych osiągnięć autorki jest pokazanie użyteczności kategorii płci w badaniach nad kulturą i religią na przykładzie wspomnianych praktyk, które – jak dowodzi – były w znacznym stopniu uzależnione od płci (*gendered*). Podczas gdy męska droga do świętości wiązała się z zasługami na gruncie społecznym czy intelektualnym, pobożność kobiet związana była raczej z praktykami cielesnymi, obejmującymi wyrzeczenia i ascezę (np. związaną z pożywieniem, którego sobie odmawiały, oczekując na Eucharystię)<sup>31</sup>. Kwestia różnic w praktykach religijnych kobiet i mężczyzn była interesująca również dla innych badaczy – warto wspomnieć choćby o *Gender and*

---

<sup>30</sup> C.W. BYNUM, *Holy Feast and Holy Fast. The Religious Significance of Food to Medieval Women*, Berkley 1988.

<sup>31</sup> Tamże, s. 245–276; J.A. MCNAMARA, *The Need to Give: Suffering and Female Sanctity in the Middle Ages*, [w:] *Images of Sanctity in Medieval Europe*, red. R. BLUMENFELD-KOSINSKI, T. SZELL, Ithaca 1991, s. 199; zob. także: G. PAC, *Kobiety, asceza i władza nad ciałem w późniejszym średniowieczu*, PH 3(100) (2009), s. 95–114; Ustalenia Bynum stały się istotnym punktem wyjścia do dyskusji na temat płci kulturowej w średniowieczu. Autorka spotkała się również z głosami krytyki, np. ze strony Kathleen Biddlick, która przekonywała, że kategoria *gender* może być wartościowym narzędziem badawczym jedynie w połączeniu z innymi kategoriami różnicującymi, takimi jak pochodzenie, rasa, religia itd., nie powinna być natomiast kategorią uprzywilejowaną; K. BIDLICK, *Genders, Bodies, Borders: Technologies of the Visible*, „Speculum” 68 (1993), s. 389–418; cyt. za: S.J.E. RICHES, S. SALIH, *Introduction. Gender and Holiness. Performance and Representation in the Later Middle Ages*, [w:] *Men, Women and Saints in Late Medieval Europe*, red. S.J.E. RICHES, S. SALIH, London–New York 2002.

*Holiness* pod redakcją Sama Richesa i Sarah Salih, *Saints' Lives and the Rhetoric of Gender* Johna Kitchena czy *Holiness and Masculinity* pod redakcją Patricii H. Cullum i Katherine J. Lewis<sup>32</sup>.

Innym niezwykle wpływowym dziełem jest *Rycerz, kobieta i ksiądz* Georgesa Duby'ego<sup>33</sup>. Książka, poświęcona zmianom w pojmowaniu instytucji małżeństwa w feudalnej Francji w XI i XII w., wywołała burzliwą dyskusję, która trwa właściwie do dziś. Największe kontrowersje wzbudził zaproponowany przez autora dualistyczny podział społeczeństwa francuskiego na rywalizujące ze sobą grupy (kapłanów i wojowników, czyli przedstawicieli świata świeckiego) w zależności od dwóch skrajnie odmiennych sposobów postrzegania małżeństwa. Historycy krytykujący tezy Duby'ego (Christopher Brooke, Amy Livingstone, Sara McDougall, Elisabeth van Houts<sup>34</sup>)

---

<sup>32</sup> *Gender and Holiness*; J. KITCHEN, *Saints' Lives and the Rhetoric of Gender. Male and Female in Merovingian Hagiography*, Oxford 1998; *Holiness and Masculinity*, red. P.H. CULLUM, K.J. LEWIS, Cardiff 2004; zob. także: M. MICHALSKI, *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*.

<sup>33</sup> G. DUBY, *Rycerz, kobieta i ksiądz*, tłum. H. GEREMEK, Warszawa 1986 (oryg.: *Le chevalier, la dame et le prêtre*, Paris 1981); spośród publikacji Duby'ego poświęconych historii kobiet i rodziny zob.: TENŻE, *Damy XII wieku*; zob. także: *Femmes, mariages lignages. XII–XIV siècles. Mélanges offerts à Georges Duby*, red. J. DUFOURNET, A. JORIS, P. TOUBERT, Bruxelles 1992.

<sup>34</sup> C. BROOKE, *The Medieval Idea of Marriage*, Cambridge 1989, s. 119–142; A. LIVINGSTONE, *Out of Love for My Kin: Aristocratic Family Life in the Lands of the Loire, 1000–1200*, Ithaca–London 2010; S. MCDUGALL, *The Making of Marriage in Medieval France*, „Journal of Family History” 38 (2013), s. 1–21; dyskusja wokół pro-

przekonywali, że zaproponowany przez niego model jest nieprecyzyjny i mylący, ponieważ w dwunastowiecznej Francji zarówno duchowieństwo, jak i ludność świecka troszczyła się o stabilność społeczeństwa i o moralność jego członków. Nawet jeśli przyjmiemy część z ich argumentów, to stwierdzenie, że Duby opisywał życie małżeńskie w średniowieczu jako pasmo nieszczęść i źródło nieustannych konfliktów należy uznać za dalece przesadzone<sup>35</sup>. Co szczególnie istotne, w sposób przekonujący pokazał on (i czynią to regularnie kolejne pokolenia badaczy, nierzadko odwołując się do jego ustaleń), jak przełomowym okresem w dziejach średniowiecznej Europy, również w kontekście sytuacji kobiet, był wiek XI. Nie ulega wątpliwości, że stulecie to, nazywane czasem w literaturze przedmiotu „stuleciem początków”, było okresem pod wieloma względami rewolucyjnym. To czas, kiedy Zachód zaznał rozkwitu i ładu wewnętrznego na nieznaną wcześniej skalę m.in. dzięki instytucji pokoju Bożego, ograniczającej okresy działań militarnych i obejmującej opieką niektóre kategorie ludności, które w owych działaniach nie brały udziału. W przekonaniu Jacquesa Le Goffa miało to wynikać z podzielanego przez szerokie warstwy chrześcijańskiego społeczeństwa pragnienia

---

pozycji Duby'ego została omówiona w: E. VANN HOUTS, *Married Life in the Middle Ages, 900–1300*, Oxford 2019, s. 15–18.

<sup>35</sup> Szczególnie cennym zbiorem artykułów na temat historii kobiet w różnych epokach jest *Storia delle Donne in Occidente* pod redakcją Duby'ego i Michelle Perrot, którzy jako jedni z pierwszych badaczy prowadzili w latach osiemdziesiątych XX w. seminaria poświęcone historii kobiet na francuskich uniwersytetach; *Storia delle Donne in Occidente*, red. G. DUBY, M. PERROT, Roma–Bari 1990–1993.

ochrony rodzącego się dobrobytu<sup>36</sup>. To wówczas zostaje wprowadzona polityka zagospodarowywania nieużytków, zwiększająca przestrzeń uprawną, upowszechnia się system trójpolówki, podnoszący wydajność produkcji rolnej, mamy również do czynienia z uzyskaniem tożsamości prawnej przez miasta. Wiek XI jest również czasem wielkiej reformy Kościoła, tzw. gregoriańskiej, w której chodziło zarówno o oderwanie go od tworzących się struktur feudalnych, jak i o powrót do ewangelicznej prostoty (*vita vere apostolica*). Istotnym następstwem owej reformy był rozwój ruchu monastycznego w XI i XII w., w wyniku którego powstawały nowe zakony<sup>37</sup>. Jednym z najważniejszych celów reformatorów był jednak celibat duchowieństwa i uzdrowienie zasad moralnych w całym zachodnim chrześcijaństwie. O ile we wcześniejszych stuleciach bezżeństwo duchownych traktowane było jako ideał, do którego należy dążyć, ale którego przestrzeganie nie jest bezwzględnie wymagane, w XI w. – w konsekwencji wspomnianej reformy – zaczęto te sformułowane znacznie wcześniej ideały realizować, domagając się, aby celibat obowiązywał również księży świeckich. W rezultacie w następnym stuleciu wyraźny staje się podział społeczeństwa na kler i ludzi świeckich, którego jednym z wyznaczników staje się aktywność seksualna<sup>38</sup>. Oczywiście

---

<sup>36</sup> J. LE GOFF, *Kultura średniowiecznej Europy*, tłum. H. SZUMAŃSKA-GROSSOWA, Warszawa 1994 (oryg. *La civilisation de l'Occident médiéval*, Paris 1964), s. 75.

<sup>37</sup> K. SKWIERCZYŃSKI, *Mury Sodomy*, s. 10; J. LE GOFF, *Kultura średniowiecznej Europy*, s. 99.

<sup>38</sup> K. SKWIERCZYŃSKI, *Mury Sodomy*, s. 27.

nie bez znaczenia były dla reformatorów względy praktyczne, czyli konieczność przeciwstawienia się traktowaniu własności kościelnych jako prywatnych, dziedzicznych majątków, należy jednak podkreślić ogromną wagę kwestii doktrynalnych. W omawianym czasie coraz więcej uwagi poświęca się bowiem ziemskiemu ciału Chrystusa, trwają żywe dyskusje na temat Jego realnej obecności w Eucharystii; dla reformatorów było zatem nie do pomyślenia, aby nieprzestrzegający celibatu kapłan – który przez stosunki seksualne staje się wszak nieczysty – kałał dotykiem ciało Chrystusa. Od początku XI w. zaobserwować można znaczny wzrost liczby uchwał synodów lokalnych wymierzonych w duchownych łamiących nakaz bezżeństwa, czego zwieńczeniem były postanowienia II soboru laterańskiego (1139). Czystość seksualna stała się więc niezwykle ważnym elementem charakteryzującym tożsamość przedstawicieli stanu duchownego<sup>39</sup>.

Wreszcie wiek XI jest również okresem, kiedy kształtują się całkowicie nowe relacje między członkami społeczeństwa. O ile wśród badaczy panuje zgodność co do tego, że zachodzące wówczas zmiany miały znaczący wpływ na sytuację kobiet, to charakter i ocena owych zmian jest już kwestią sporną. Odnosząc się do tego okresu, Robert Fossier wyraził pogląd, że pomimo silnej krytyki ze strony duchowieństwa, sytuacja kobiet znacznie się wówczas poprawiła, a Europa miała wejść w „fazę matriarchalną”, czemu sprzyjały czynniki prawne, społeczne

---

<sup>39</sup> A. KRAWIEC, *Seksualność*, s. 31–33; K. SKWIERCZYŃSKI, *Mury Sodomy*, s. 242.

i ekonomiczne oraz korzystna sytuacja demograficzna<sup>40</sup>. Nie wszyscy jednak podzielają jego pogląd – odmiennego zdania są choćby Georges Duby, Jacques Le Goff i David Herlihy, którzy przekonują, że w tym okresie pozycja kobiet znacznie się pogorszyła, a ich role społeczne zostały umniejszone<sup>41</sup>. Nie ulega wątpliwości, że przez całe średniowiecze traktowane były one jako grupa podległa. Ich podrzędna rola kształtowana była przez długotrwały proces, na który wpływ miały dwie tradycje silnie naznaczone patriarchalizmem: judeochrześcijańska i grecko-rzymska. To właśnie nałożenie się ich na siebie przyczyniło się do wzrostu niechęci wobec żeńskiej części społeczeństwa<sup>42</sup>. Niekorzystnie na sytuację kobiet wpłynął kształtujący się w XI w. system feudalny, wykluczający je jako słabsze fizycznie. Osobowość prawna kobiety była definiowana przede wszystkim z uwagi na jej stosunek do jednego lub grupy mężczyzn, a zatem na jej stosunki rodzinne<sup>43</sup>. W historiografii pojawiały się jednak opinie, że mimo to pozycja kobiet w XI i XII w. nieznacznie się po-

---

<sup>40</sup> R. FOSSIER, *Le Moyen Age*, t. 2: *L'éveil de l'Europe*, Paris 1982, s. 321–324; cyt. za: P. L'HERMITE-LECLERCQ, *The Feudal Order*, [w:] *A History of Women in the West*, t. 2, s. 202; por. A. LIVINGSTONE, *Powerful Allies and Dangerous Adversaries. Noblewomen in Medieval Society*, [w:] *Women in Medieval Western European Culture*, red. L.E. MITCHELL, London–New York 1999, s. 8.

<sup>41</sup> P. L'HERMITE-LECLERCQ, *The Feudal Order*, [w:] *A History of Women in the West*, t. 2, s. 203.

<sup>42</sup> M. BOGUCKA, *Problematyka genderowa*, s. 15.

<sup>43</sup> Tamże, s. 16–19; C. KLAPISCH-ZUBER, *Kobieta i rodzina*, s. 355.

prawiła dzięki ukształtowaniu się poglądów dotyczących sposobów zawierania małżeństwa<sup>44</sup>. To właśnie wówczas Kościół nadał tej instytucji obecną formę. W XII w. ostatecznie zwyciężył pogląd, że małżeństwo powinno być oparte na dobrowolnej zgodzie obu stron, co zostało wyrażone przez papieża Aleksandra III w dekrete *Veniens ad nos* z 1180 r. Uznanie małżeństwa za dobrowolnie zawierany i nierozzerwalny związek stało się dla niektórych badaczy świadectwem poprawienia się sytuacji kobiet (przekonywała o tym np. Elisabeth van Houts w *Married Life in the Middle Ages*)<sup>45</sup>.

Odnosząc się do historiografii *women's studies*, Sandy Bardsley skrytykowała praktykę omawiania średnio-wiecznych kobiet jako grupy – praktyka ta sugerowałaby (w jej przekonaniu), że miały one ze sobą coś wspólnego, tymczasem niewielkie były szanse, aby w interesującej nas epoce władczyni czy arystokratka widziała jakiś związek między sobą a chłopką; jedynym bowiem, co je łączyło, był status podporządkowania mężczyźnie. W interesującym nas szczególnie XI w. tylko nieliczne kobiety zdołały przewyciężyć te ograniczenia, mianowicie te, które wykroczyły poza wyznaczone im role i odegrały istotną rolę w polityce, nierzadko ciesząc się ogromnymi wpływami – były wśród nich królowe Emma z Normandii i Konstancja z Arles, cesarzowa Agnieszka oraz arystokratki, przede

---

<sup>44</sup> *Il matrimonio nella società altomedievale*; G. DUBY, *Rycerz, kobieta i ksiądz*; P. L'HERMITE-LECLERCQ, *The Feudal Order*, s. 214–215.

<sup>45</sup> E. VAN HOUTS, *Married Life in the Middle Ages, 900–1300*, Oxford 2019.

wszystkim Matylda Toskańska czy Ida z Boulogne – jednak ich wpływy wynikały ze statusu, jaki zawdzięczały związkom z mężczyznami<sup>46</sup>. Właśnie z perspektywy tych ostatnich opisywano zazwyczaj kobiety w licznych pracach poświęconych życiu codziennemu czy roli płci w kulturze: szczególnie istotne dla badaczy było przedstawianie ich jako małżonek, co w pewnym stopniu wynikało z postrzegania małżeństwa jako normy obowiązującej niemal wszystkich członków społeczeństwa średniowiecznego.

Tymczasem, jak słusznie zauważyła Amy M. Froide, nawet te kobiety, które zostały wydane za mąż, mogły przeżyć zdecydowaną większość swojego życia samotnie, np. nie decydując się na kolejny związek po śmierci męża. Dopiero niedawno, bo zaledwie w ciągu ostatnich dwudziestu lat, historiografia kobiet średniowiecza zaczęła wzbogacać się o prace poświęcone osobom, które nie były w związkach małżeńskich. W pewnym stopniu był to rezultat zainteresowania badaczy różnorodnymi aspektami życia marginesu społecznego, osobami, które w jakiś sposób przekraczały dopuszczalne normy zachowań<sup>47</sup>. Jeszcze w latach osiemdziesiątych przedmiotem niezwykle ożywionego zainteresowania badaczy stało się zjawisko prostytucji, któremu wnikliwe opracowania poświęcili m.in. Leah L. Otis, Jacques Rossiaud i (już w kolejnej

---

<sup>46</sup> S. BARDSLEY, *Women's Roles in the Middle Ages*, Westport-London 2007, s. 1; M. BOGUĆKA, *Problematyka genderowa*, s. 16.

<sup>47</sup> A.M. FROIDE, *Never Married. Singlewomen in Early Medieval England*, Oxford 2005, s. 3–4; zob. także: R.M. KARRAS, *Unmarriages. Women, Men and Sexual Unions in the Middle Ages*, Philadelphia 2012.

dekadzie) Ruth M. Karras, koncentrując się na różnych aspektach zjawiska w średniowiecznej Francji i Anglii<sup>48</sup>. Spośród różnych zagadnień z zakresu średniowiecznej seksualności, prostytutka jest jednym z najlepiej zbadanych, co w znacznym stopniu zawdzięcza się rodzajowi zachowanych źródeł. Zapisy spraw sądowych, jak również źródła kaznodziejskie i moralistyczne zawierają wiele informacji na temat życia codziennego prostytutek i znaczenia ich zawodu dla społeczeństwa. Świetnym przykładem jest choćby późnośredniowieczna Praga, dla której zjawisko prostitucji zostało bardzo wnikliwie zbadane, co zawdzięcza się m.in. protokołom z wizytacji archidiaconatu praskiego dokonanej przez Pawła z Janowicz w latach 1379–1382<sup>49</sup>.

---

<sup>48</sup> L.L. OTIS, *Prostitution in Medieval Society: The History of Urban Institution in Languedoc*, Chicago–London 1985; J. ROSSIAUD, *Prostytucja w średniowieczu*, tłum. P. SALWA, Warszawa 1997 (oryg. *La prostituzione nel Medioevo*, Roma–Bari 1984); TENŻE, *Prostitution in Medieval Europe*, [w:] *Handbook of Medieval Sexuality*, red. V.L. BULLOUGH, J.A. BRUNDAGE, New York 1996; R.M. KARRAS, *Common Women. Prostitution and Sexuality in Medieval England*, New York 1996.

<sup>49</sup> Na temat prostitucji w średniowiecznej Pradze zob. W. IWAŃCZAK, *Prostytucja w średniowiecznej Pradze*, [w:] *Biedni i bogaci. Studia z dziejów społeczeństwa i kultury ofiarowane Bronisławowi Gremkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. BANASZKIEWICZ I IN., Warszawa 1992, s. 95–104; D.C. MENGEL, *From Venice to Jerusalem and beyond: Milič of Kroměříž and the Topography of Prostitution in Fourteenth-Century Prague*, „Speculum” 2(79) (2004), s. 407–442; E. JANEGA, *Suspect Women: Prostitution, Reputation and Gossip in Fourteenth-Century Prague*, [b. m.], Trivent 2019 (<https://>

Chcąc zrównoważyć badania wyłącznie nad życiem żon niektórzy historycy (np. Dyan Elliott) przyjrzeni się życiu i społecznym rolom osób, które nie były w związkach formalnych bądź nieformalnych<sup>50</sup>. Zainteresowanie to zaowocowało pojawieniem się licznych studiów poświęconych abstynencji seksualnej, pierwotnie głównie w kontekście tzw. reformy gregoriańskiej i ideałów całkowitego celibatu duchowieństwa<sup>51</sup>, wreszcie interesującym przedmiotem studiów stała się również wstrzeźliwość seksualna kobiet. Badacze zaczęli poświęcać uwagę dziewczynom, wdowom i mniszkom, a zatem tym kobietom, których roli w społeczeństwie nie określały relacje z mężczyzną i których cechą wspólną był brak aktywności seksualnej<sup>52</sup>. Spośród licznych prac poświęconych wy-

---

trivent-publishing.eu/history/samebodiesdifferentwomen/5.%20Eleanor%20Janega.pdf [dostęp: 20 III 2020]).

<sup>50</sup> D. ELLIOTT, *Spiritual Marriage: Sexual Abstinence in Medieval Wedlock*, Princeton 1993.

<sup>51</sup> A. LLEWYLYN-BARSTOW, *Married Priests and the Reforming Papacy: The 11<sup>th</sup> Century Debates*, Lewiston 1982 (Texts and Studies in Religion, 12); *Medieval Purity and Piety: Essays on Medieval Clerical Celibacy and Religious Reform*, red. M. FRASSETTO, New York 1998; z nowszych prac na temat celibatu zob. także: J.D. THIBODEAUX, *The Manly Priest: Clerical Celibacy, Masculinity and Reform in England and Normandy, 1066–1300*, Philadelphia 2015; M. PERISANIDI, *Clerical Continence in Twelfth-Century England and Byzantium*, Abingdon–New York 2019.

<sup>52</sup> Na temat kategoryzacji kobiet w średniowieczu zob. R.M. KARRAS, *Seksualność w średniowiecznej Europie*, tłum. A. BUGAJ, Warszawa 2012 (oryg. *Sexuality in Medieval Europe. Doing Unto Others*, London–New York 2005), s. 145; odnosząc się do różnych sposobów definiowania prostytucji, autorka zwróciła uwagę na problemy

mienionym kategoriom na szczególną uwagę zasługuje monografia zbiorowa *Constructions of Widowhood and Virginity*, zawierająca cenne artykuły na temat kształtowania się poglądów na dziewictwo i wdowieństwo; wstrzemięźliwości seksualnej kobiet wiele miejsca w swoich pracach poświęciły również Ruth Evans, Amy M. Froide i Sarah Salih<sup>53</sup>. Jedną z najważniejszych publika-

---

teologów i kanonistów z klasyfikacją kobiet niezamężnych i aktywnych seksualnie, ale niebędących prostytutkami; w przekonaniu autorki mentalność ludzi średniowiecza nie pozwalała na wyróżnienie innych kategorii niż: dziewica, małżonka, wdowa, zakonnica, konkubina i prostytutka, czy też ladacznica (*whore*). Na kulturowy paradoks związany z dziewictwem kobiet w średniowieczu zwróciła również uwagę Susannah M. Chewning: z jednej strony, postrzegane było ono jako ideał, do którego należy dążyć, z drugiej – kobiety definiowane były w zależności od ról, które stopniowo przyjmowały w życiu i które były związane właśnie z aktywnością seksualną (S.M. CHEWNING, *The Paradox of Virginity within the Anchoritic Tradition: the Masculine Gaze and the Feminine Body in the Wohunge Group*, [w:] *Constructions of Widowhood and Virginity in the Middle Ages*, red. C.L. CARLSON, A.J. WEISL, New York 1999, s. 113).

<sup>53</sup> *Constructions of Widowhood and Virginity*; zob. także C. BEATTIE, *Medieval Single Women. The Politics of Social Classification in Late Medieval England*, Oxford 2007; na temat dziewictwa kobiet w średniowieczu zob. *Menacing Virgins: Representing Virginity in the Middle Ages and Renaissance*, red. K.C. KELLY, M. LESLIE, Cranbury 1999; J. WOGAN-BROWNE, *Saints' Lives and Women's Literary Culture c. 1150–1300: Virginity and Its Authorizations*, Oxford 2001; R. EVANS, *Virginites*, [w:] *The Cambridge Companion to Medieval Women's Writing*, red. C. DINSHAW, D. WALLACE, Cambridge 2003, s. 21–39; A.M. FROIDE, *Never Married*; S. SALIH, *Versions of Virginity in the Late Medieval England*, Cambridge 2001; *Medieval Virginites*, red. A. BERNAU, R. EVANS, S. SALIH, Cardiff 2003.

cji na interesujący nas temat jest przede wszystkim *Performing Virginity and Testing Chastity in the Middle Ages* autorstwa Kathleen C. Kelly. Badając różne rodzaje źródeł ze stuleci 1200–1500, których autorzy w jakiś sposób odnosili się do dziewictwa i czystości, autorka szuka schematów dysponowania ciałem kobiety w średniowiecznym społeczeństwie, omawia powstanie i kształtowanie się konceptu dziewictwa, a następnie jego wykorzystywanie w różnorodnych dyskursach. Co najważniejsze, wykazuje, że przez całe średniowiecze pojęcie to wymykało się wszelkim próbom definicji czy bezwzględnej klasyfikacji oraz że wśród autorów traktatów o dziewictwie brakowało jednomyślności na temat tego, co właściwie powinno je definiować, nawet jeśli jego oznaki były możliwe do zweryfikowania – czego świetnym przykładem są różnice w poglądach na temat błony dziewiczej<sup>54</sup>. Analizując antyczne i średniowieczne traktaty medyczne poświęcone kobietom, Kathleen C. Kelly zauważyła, że obecność błony dziewiczej nie była uważana ani za najważniejszy, ani za niepodważalny dowód dziewictwa kobiety. Była to tylko jedna z kilku cech klasyfikujących, jednak – jak przekonywali autorzy traktatów – znacznie istotniejszy był stan macicy, którą uważano za najważniejszy narząd kobiety<sup>55</sup>. Co więcej,

---

<sup>54</sup> K.C. KELLY, *Performing Virginity and Testing Chastity in the Middle Ages*, London–New York 2000, s. IX.

<sup>55</sup> TAŻ, *Performing Virginity*, s. 18; praktyka medycznego badania kobiet w celu sprawdzenia ich dziewictwa była krytykowana przez niektórych Ojców Kościoła, m.in. św. Ambrożego, który przekonywał, że takie badania nie są wiarygodne, i zwracał uwagę na szkody, jakie mogą wyrządzić delikatnej psychice kobiet nieprzy-

z medycznego punktu widzenia dziewictwo wydawało się czymś nie do końca naturalnym dla ciała dorosłego człowieka, co wynikało z przekonania o ogromnym znaczeniu aktywności seksualnej dla zachowania równowagi humorów. Wierzano zatem, że trwanie w czystości seksualnej wiąże się z poważnym zagrożeniem dla zdrowia<sup>56</sup>.

Zupełnie inaczej postrzegano dziewictwo z teologicznego punktu widzenia. Początków nieustających dyskusji na ten temat należy szukać jeszcze w czasach Ojców Kościoła. Od św. Augustyna panowało przekonanie o seksualnym charakterze grzechu pierworodnego, które przyczyniło się do postrzegania kobiety jako wiecznie nienasyconej kusicielki. Łączenie kobiecości z tym, co cielesne i materialne, wynikało do pewnego stopnia z jej domniemanej odpowiedzialności za grzech pierworodny, nie bez znaczenia był jednak również biblijny opis stworzenia, w którym Ewa powstała z ciała Adama<sup>57</sup>. Zapanowało przekonanie o konieczności obwarowania seksualności kobiet różnymi zakazami – zdaniem wielu teologów i kanonistów najbardziej pożądanym stanem dla nich było więc dziewictwo. I choć najstarsi autorzy patrystycz-

---

zwyczajonych do takich eksperymentów; zob. S.A. MILLER, *Medieval Monstrosity and the Female Body*, London–New York 2010.

<sup>56</sup> S. SALIH, *Virginity*, [w:] *Women and Gender in Medieval Europe. An Encyclopedia*, red. M. SCHAUS, New York–London 2006, s. 816.

<sup>57</sup> G. PAC, *Kobiety, asceza i władza*, s. 529; por. M. FOUCAULT, *Historia seksualności*, s. 222; S. SALIH, *Virginity*, s. 816; zob. także P. NEHRING, *Dlaczego dziewictwo jest lepsze niż małżeństwo? Spór o ideał w chrześcijaństwie zachodnim końca IV wieku w relacji Ambrożeo, Hieronima i Augustyna*, Toruń 2005.

ni zgodnie powtarzali za św. Pawłem pogląd, że dziewicę charakteryzować powinna zarówno czystość cielesna, jak i myśli, to obraz dziewictwa wyłaniający się z pism Tertuliana, św. Ambrożego, św. Hieronima czy św. Augustyna jest znacznie mniej oczywisty. W zależności od kontekstu stosowane w pismach Ojców Kościoła terminy *castitas* oraz *virginitas* używane były dla określenia zarówno osoby niemającej żadnych doświadczeń seksualnych (a więc dziewicy w znaczeniu czysto fizycznym), jak i osoby żyjącej we wstrzemięźliwości w ramach pobożnych praktyk; w niektórych przypadkach terminy te mogły się również odnosić do małżonków dochowujących sobie wzajemnie wierności<sup>58</sup>. Kilka różnych rodzajów dziewictwa zostało opisanych w pismach Tertuliana: dziewictwo od momentu przyjęcia chrztu, wstrzemięźliwość seksualna w małżeństwie, wyrzeczenie się kontaktów seksualnych poza małżeństwem oraz pozostanie we wdowieństwie. Zaznaczał przy tym, że nietrudno wyrzec się przyjemności, których nigdy się nie znało<sup>59</sup>. Całkowicie odmiennego zdania był Jan Chryzostom, który uważał,

---

<sup>58</sup> K.C. KELLY, *Performing Virginitas*, s. 3.

<sup>59</sup> M. BIENIEK, *Ideał chrześcijanina w świetle pism Tertuliana*, Kraków 2011, s. 155. Podobnie o różnych rodzajach dziewictwa wypowiedział się w połowie XIII w. Albert Wielki (*Quaestiones de bono: De castitate*), wyróżniając dziewictwo wrodzone, wstrzemięźliwość seksualną kobiet, które nie zdecydowały się na wstąpienie do klasztoru, dziewictwo kobiet konsekrowanych oraz integralność cielesną tych, które teoretycznie nie mają doświadczeń seksualnych, w praktyce jednak zachowują się jak ładaczniczki; za: K.C. KELLY, *Performing Virginitas*, s. 6; zob. także: P. PAYER, *Bridling of Desire: Views of Sex in the Later Middle Ages*, Toronto 1993.

że dziewice należy chronić i pomagać im strzec czystości, ponieważ pozbawione jakichkolwiek doświadczeń seksualnych mogą łatwiej ulec pokusie niż wdowy, które świadomie odrzuciły świat cielesny<sup>60</sup>. Wśród Ojców Kościoła panowała zgodność co do tego, że dziewictwo jest stanem zasługującym na większą pochwałę niż małżeństwo; przekonywał o tym zarówno św. Hieronim w *Ad Jovinianum* (odpowiadając na pogląd Jowiniana, że czystość dziewic, żon i wdów zasługuje na taką samą nagrodę w niebie), jak również – w bardziej zrównoważony sposób – św. Augustyn w *De sancta virginitate*, traktacie na temat pozostawania w dziewictwie ze względu na Ewangelię<sup>61</sup>. Definiowanie tego stanu było już jednak kwestią bardziej problematyczną, jak przekonująco wykazała Kathleen C. Kelly. W przekonaniu św. Ambrożego dziewictwo ciała nie zasługiwało na takie uznanie, jak czystość umysłu, łatwiej bowiem zdeprawować myśli niż ciało. Podobnego zdania był Jan Chryzostom, który tłumaczył, że dziewictwo może zostać bardzo łatwo zbrukane, np. na skutek nieprzystojnych rozmów. W przekonaniu niektórych Ojców Kościoła kobieta mogła zachować czystość nawet w przypadku gwałtu, jeśli tylko rzeczywiście stało się to wbrew jej woli – ale jednocześnie mogła tę czystość łatwo stracić, np. ubierając się w sposób zwracający uwagę mężczyzn. Podobne poglądy wyrażał pod koniec VII w.

---

<sup>60</sup> C.L. CARLSON, A.J. WEISL, *Introduction*, [w:] *Constructions of Widowhood*, s. 2–3; zob. także J. WOGAN-BROWNE, *Chaste Bodies: Frames and Experiences*, [w:] *Framing Medieval Bodies*, red. S. KAY, M. RUBIN, Manchester 1994, s. 24–42.

<sup>61</sup> K.C. KELLY, *Performing Virginitiy*, s. 4.

Aldhelm, opat Malmesbery, który przekonywał, że integralność ciała nie może zasługiwać na uznanie, jeżeli nie towarzyszy jej czystość umysłu<sup>62</sup>. W myśli teologów zaczęły również pojawiać się pytania, czy osoba, która w ogóle nie odczuwa pożądania, jest rzeczywiście czysta, czy może raczej należałoby bardziej cenić wstrzemięźliwość tej, która potrafi zwalczyć pokusę, odczuwając pożądanie<sup>63</sup>.

Wspomnieliśmy wyżej o licznych procesach i przemianach, jakie miały miejsce w XI w. Niewątpliwie jest to okres intensywnej walki o zachowanie przez duchowieństwo czystości seksualnej, jednak w tym samym czasie przykłada się również ogromną wagę do seksualnego postępowania kobiet; to wówczas apogeum osiąga kult dziewic. O ile bowiem na honor męczyzny składało się wiele czynników, takich jak szlachetność, odwaga czy mądrość, honor kobiety (a zarazem całej jej rodziny) zależał przede wszystkim od jej postępowania w sferze seksualności. Powszechne przekonanie o rozpustnej naturze kobiet i ich ogromnych potrzebach seksualnych skłaniało mężczyzn do sprawowania nieustannej kontroli nad żonami i córkami<sup>64</sup>. Wpływ na apogeum kultu dziewic w tym

---

<sup>62</sup> Tamże, s. 5.

<sup>63</sup> S. SALIH, *Virginity*, s. 817–818; R.M. KARRAS, *Seksualność*, s. 79; z takich powodów w czasie I soboru nicejskiego (325) postanowiono, że duchowni, którzy dobrowolnie zdecydują się na kastrację (a nie z konieczności, np. ze względów zdrowotnych), powinni zostać usunięci ze stanu duchownego, kastracja nie mogła być bowiem substytutem samokontroli.

<sup>64</sup> K. SKWIERCZYŃSKI, *Mury Sodomy*, s. 29; P. L'HERMITE-LECLERCQ, *The Feudal Order*, s. 212–213.

okresie miały wyżej wspomniane przemiany w duchowości, jak również walka o celibat duchowieństwa i apologia monastycznego modelu życia. Ogromne znaczenie miał również rozkwit kultu maryjnego, który właśnie w XI stuleciu przechodził znaczące zmiany – szczególnie w jego drugiej połowie, naznaczonej aktywną działalnością papieża Grzegorza VII, zmierzającą do romanizacji różnych kultów<sup>65</sup>. W XI w. Maria jest już nie tylko Królową Niebios, lecz także pośredniczką i współodkupicielką. Niezwykle istotną rolę w przygotowaniu gruntu pod jedenastowieczną mariologię odegrały idee Piotra Damianiego<sup>66</sup>. Szczególnie interesujące są jego rozważania poświęcone przywracaniu kobietom utraconego dziewictwa, połączone z pytaniem o moc Boga wobec wydarzeń z przeszłości. W napisanym na prośbę Dezyderiusza, opata z Monte Cassino, traktacie *De divina omnipotentia* Damiani komentuje list św. Hieronima do Eustochium, w którym święty zaleca adresatce strzeżenie dziewictwa za wszelką cenę, przekonując, że Bóg, mimo swej ogromnej mocy, nie jest w stanie go przywrócić. W przekonaniu Damianiego jest jednak inaczej, zarówno jeśli chodzi o sferę duchową, jak i cielesną – w przeciwnym razie nie-

---

<sup>65</sup> K. SKWIERCZYŃSKI, *Mury Sodomy*, s. 9–10; zob. także M. WARNER, *Alone of All Her Sex: the Myth and the Cult of the Virgin Mary*, New York 1983.

<sup>66</sup> K. SKWIERCZYŃSKI, *Mury Sodomy*, s. 207–208; zob. także: TENŻE, *Początki kultu NMP w Polsce w świetle plockich zapisek o cudach z 1148 r.*, [w:] *Europa barbarica, Europa christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata*, red. R. MICHAŁOWSKI i in., Warszawa 2008, s. 213–240.

możliwe byłoby zachowanie w trakcie porodu nienaruszonego fizycznego znaku dziewictwa Marii<sup>67</sup>.

W studiach poświęconych dziewictwu kobiet w średniowieczu pojawia się czasem wątek dożywotniej czystości jako swego rodzaju świadomej drogi życiowej, którą mogły wybrać, aby uciec przed losem zaplanowanym dla nich przez rodziny<sup>68</sup>. Choć w XI w. dożywotnia czystość seksualna nie była ścieżką dostępną dla wielu z uwagi na relatywnie niewielką liczbę klasztorów żeńskich, to – jak przekonuje Sarah Salih – dla kobiet, które miały taką możliwość, życie monastyczne stało się rodzajem wyzwolenia od patriarchalnych struktur. Choć były poddawane jakimś formom męskiej kontroli (wizytacje biskupów czy zarządców administracyjnych klasztorów), to nie musiały poddawać się władzy małżonków ani narażać na niebezpieczeństwa ciąży i porodu. W przekonaniu Jo Ann McNamary wybór dożywotniego dziewictwa był alternatywną drogą wiodącą do władzy, którą kobiety mogły uzyskać nie tylko po śmierci, jako cieszące się niezwykłym autorytetem święte (ponieważ to dziewice obdarzane były największą czcią), lecz jeszcze za życia – wyrzekając się współżycia rezygnowały bowiem z tradycyjnie przypisywanych kobietom zadań, zyskując znaczną nie-

---

<sup>67</sup> K. SKWIERCZYŃSKI, *Mury Sodomy*, s. 204-205; zob. także: I.M. RESNICK, *Peter Damian on the Restoration of Virginity: A problem for Medieval Theology*, „The Journal of Theological Studies” 1(39) (1988), s. 125–134.

<sup>68</sup> Na temat życia mniszek we wczesnym średniowieczu zob.: J.A. SMITH, *Ordering Women's Lives: Penitentials and Nunnery Rules in the Early Medieval West*, London–New York 2001.

zależność, również w małżeństwie. Jak bowiem przekonywała Dyan Elliott, wybór życia w czystości pozbawiał w pewnym stopniu męża kontroli nad żoną<sup>69</sup>.

Omawiając poglądy badaczy na temat dziewictwa kobiet w średniowieczu, nie sposób pominąć kwestię kategoryzacji dziewic; Kathleen C. Kelly, Sarah Salih, Jocelyn Wogan-Browne, a także Jo Ann McNamara zwracały uwagę na trudności, jakie sprawiały autorom traktatów próby zdefiniowania wstrzemięźliwych seksualnie kobiet, obejmujące również przynależność dziewic do którejś z płci. Z interesującą próbą klasyfikacji mamy do czynienia w *De Virginibus Velandis* Tertuliana, który argumentował na rzecz konieczności używania welonu w kościele przez wszystkie kobiety, uwzględniając wśród nich również dziewice i tłumacząc, że bez welonu byłyby narażone na spojrzenia innych osób – były wszak kobietami, a nie jakimiś dziwacznymi przedstawicielkami trzeciej płci (*tercium genus*)<sup>70</sup>. Niektórzy autorzy wyrażali pogląd, że dziewictwo upodabnia kobiety do mężczyzn. W najbardziej wyrazisty sposób wyraził to św. Ambroży, w przekonaniu którego kobieta rezygnująca z aktywności seksualnej i macierzyństwa, aby służyć Chrystusowi zamiast

---

<sup>69</sup> S. SALIH, *Virginity*, s. 819; J.A. MCNAMARA, *The Need to Give: Suffering and Female Sanctity in the Middle Ages*, [w:] *Images of Sainthood*, s. 199; por. G. PAC, *Kobiety, asceza i władza*, s. 540; C.W. BYNUM, *Holy Feast and Holy Fast*, s. 208; D. ELLIOTT, *Spiritual Marriage*, s. 258.

<sup>70</sup> K.C. KELLY, *Performing Virginity*, s. 33–36; S. SALIH, *Virginity*, s. 819; na temat postrzegania ciała kobiety w średniowieczu zob.: S.A. MILLER, *Medieval Monstrosity and the Female Body*.

świata doczesnemu, przestaje być kobietą i staje się podobna do mężczyzny. Zgodnie z tym sposobem myślenia bycie kobietą było nierozdzielnie związane z rolą żony i matki. To nie budowa narządów płciowych, lecz rola społeczna i aktywność seksualna determinowały płć, kobietami były zatem te, które wychodziły za mąż i rodziły dzieci. Dziewice zakłócały zatem binarny podział na to, co męskie, i to, co kobiece, musiały więc należeć do innej kategorii, do której przynależność warunkowała integralność ciała i poświęcenie pożądania Bogu<sup>71</sup>. Termin „trzecia płć” pojawiał się już niejednokrotnie w badaniach nad średniowieczem, i choć teoretycznie odnosił się do wszystkich ludzi, którzy nie wypełniali tradycyjnych ról przypisywanych kobietom i mężczyznom, to badacze (z nielicznymi wyjątkami) pisząc o trzeciej płci, koncentrowali się przede wszystkim na duchownych i eunuchach, z pominięciem kobiet. Określano tak mężczyzn, którzy nie wypełniali najważniejszych funkcji przypisywanych w średniowieczu ich płci, do których należało zapłodnienie kobiety, ochrona rodziny i zapewnienie jej pożywienia. Funkcji tych kapłani – rezygnując z aktywności seksualnej i z przemocy – nie mogli wypełnić. Właśnie ta rezygnacja spowodowała wyodrębnienie się tzw. trzeciej płci, której głównym wyznacznikiem była czystość seksu-

---

<sup>71</sup> J. WOGAN-BROWNE, *The Virgin's Tale*; za: S. SALIH, „*Performing virginity: sex and violence in the Katherine group*”, [w:] *Constructions of Widowhood*, s. 98–100; zob. także: J.A. McNAMARA, *Sexual Equality and the Cult of Virginity in Early Christian Thought*, „*Feminist Studies*” 3 (1976), s. 145–158; J. BUTLER, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, New York–London 1990, s. 33.

alna, upodabniająca kapłanów do aniołów<sup>72</sup>. Tymczasem przywołane wyżej badania w sposób przekonujący pokazują, że wspomniana tu kategoria płci mogła, a nawet powinna, obejmować nie tylko duchownych, lecz także kobiety-dziewice.

Odnosząc się dwie dekady temu do badań nad historią kobiet, Andrzej Wyrobisz stwierdził, że historycy osiągnęli już w tej kwestii kres możliwości poznawczych i że nie należy raczej spodziewać się żadnych rewelacyjnych odkryć (inaczej niż w przypadku badań nad historią rodziny)<sup>73</sup>. Przywołane wyżej prace pokazują, że przed

---

<sup>72</sup> Wyobrażenie mnichów jako istot anielskich jest charakterystyczne dla duchowości burgundzkiego opactwa w Cluny, zwłaszcza z czasów opata Odyłona (zm. 1049), dla którego dziewictwo było jedną z najważniejszych idei; czystość cielesna i duchowa miała pomóc mnichom kluniackim zbliżyć się do wzorców Marii i Chrystusa; zob. K. SKWIERCZYŃSKI, *Mury Sodomy*, s. 179–181; zob. także: G.M. CANTARELLA, *Dziewictwo i Cluny*, [w:] *Comites aulae coelestis. Studia z historii, kultury i duchowości Cluny w średniowieczu*, red. M.T. GRONOWSKI, K. SKWIERCZYŃSKI, *ŻrMon* 47, s. 537–558. Na temat trzeciej płci zob. J. MURRAY, *One Flesh, Two Sexes, Three Genders?* [w:] *Gender and Christianity in Medieval Europe. New Perspectives*, red. L.M. BITEL, F. LIFSHITZ, Philadelphia 2008, s. 34–51; J.M. MCNAMARA, *Chastity as a Third Gender in the History and Hagiography of Gregory of Tours*, [w:] *The World of Gregory of Tours*, red. K. MITCHELL, I. WOOD, Leiden 2002, s. 199–209; TAŻ, *An Unresolved Syllogism. The Search for a Christian Gender System*, [w:] *Conflicted Identities and Multiple Masculinities. Men in the Medieval West*, red. J. MURRAY, New York-London 1999 (Garland Medieval Casebooks, 25), s. 1–24.

<sup>73</sup> A. WYROBISZ, *Kobieta i rodzina w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*, red. Z.H. Nowak, A. Radziwiński, Toruń 1998, (rec.), *PH* 4(90) (1999), s. 571.

zainteresowanymi historią kobiet badaczami wciąż stoi jednak wiele perspektyw i wątków zasługujących na rozwinięcie. Ogromne zainteresowanie tym działem historiografii oraz studiami z zakresu *gender*, w tym różnymi aspektami seksualności, doprowadziło do powstania wielu cennych prac dotyczących życia codziennego oraz historii mentalności, które przyczyniły się do zwiększenia stanu wiedzy na tematy bardzo długo ignorowane i zaniedbywane, dotyczące np. pozycji i roli kobiet w średniowiecznym społeczeństwie oraz kształtowania się poglądów na ich działalność. Podejmowanie takiej tematyki jest okazją zarówno do sięgnięcia po źródła wcześniej niewykorzystywane w badaniach z zakresu historii mentalności, jak i do rzucenia nowego światła na zagadnienia i źródła, które wcześniej podlegały analizie badaczy, jednak dopiero dzięki przyjęciu nowej perspektywy stało się możliwe dostrzeżenie ich ogromnej wartości również dla badań nad życiem kobiet. Jednocześnie jednak nie sposób zaprzeczyć, że popularność badań z zakresu *women's studies*, a także *gender studies* odbija się często negatywnie na jakości publikowanych prac. Wynika to, z jednej strony, z niezbyt krytycznego podejścia niektórych badaczy do analizowanych źródeł, które najczęściej idzie w parze z przyjmowaniem przez nich odgórných założeń na temat oczekiwanych wyników badań. W konsekwencji, jak słusznie podsumował Adam Krawiec, powstaje wiele książek „z tezą”, których autorzy, całkowicie ignorując kontekst społeczno-kulturowy, dostrzegają w analizowanych źródłach zjawiska, które nie zawsze się tam znajdują (nierzadko przekonując również – jak robiła to niedawno

Sharon Farmer – że osobami najbardziej odpowiednimi do prowadzenia badań nad kobietami w średniowieczu są feministki posługujące się metodologią uwzględniającą perspektywy społeczeństw wielorasowych i postkolonialnych)<sup>74</sup>. Przed interpretowaniem opisanych w średniowiecznych źródłach sytuacji przez pryzmat współczesnej kultury ostrzegali już zarówno Ruth M. Karras, jak i David Clark (zauważając, że interpretacja tych samych źródeł przy użyciu metody „tradycyjnej” i „queerowej” prowadzi do wykluczających się wzajemnie wniosków) oraz niedawno również Krzysztof Skwirczyński, który podkreślał, że żadne przyjęte z góry założenia metodologiczno-ideowe nie powinny przesłaniać wymowy źródeł ani eliminować warsztatu historyka<sup>75</sup>. W przeciwnym razie będziemy mieć bowiem do czynienia z coraz większą liczbą prac napisanych w sposób nierzetelny i całkowicie lekceważący kontekst historyczny, w całości zbudowanych wokół przyjętej z góry tezy, np. że wszelkie niekonwencjonalne poglądy czy zachowania bohaterów źródeł, w tym seksualne, były w średniowieczu protestem wobec patriarchalnej kultury. Należy przy tym podkre-

---

<sup>74</sup> A. KRAWIEC, *Seksualność*, s. 8; zob. także: K. MORAWSKA, *Elisabeth van Houts, Married Life in the Middle Ages, 900–1300*, Oxford University Press, Oxford 2019, ss. 298, il. 3 (rec.), PH 3(110) (2019), s. 518–525; S. FARMER, *Introduction*, [w:] *Gender and Difference in the Middle Ages*, red. S. FARMER, C.B. PASTERNAK, Minneapolis–London 2003, s. IX; za: K. SKWIERCZYŃSKI, *Mury Sodomy*, s. 20.

<sup>75</sup> R. KARRAS, *Seksualność*; D. CLARK, *Between Medieval Men. Male Friendship and Desire in Early Medieval English Literature*, Oxford 2009, s. 3; por. K. SKWIERCZYŃSKI, *Mury Sodomy*, s. 18–19.

ślić, że znaczenie rzetelności w badaniach historycznych – szczególnie tych dotyczących życia kobiet i funkcjonowania rodziny – jest tym większe, że wykracza poza cele ściśle naukowe, wiąże się bowiem również z kształtowaniem świadomości społecznej i obiegowych poglądów. Podkreślał to zdecydowanie Wyrobisz, którego słowa są świetnym podsumowaniem również dla naszych rozważań:

Te obiegowe opinie pełnią bardzo ważną rolę we współczesnym życiu, używane są przez polityków i przez Kościół do kształtowania określonych postaw i zachowań. (...) Demitologizacja współczesnej wiedzy o historii kobiet i rodziny jest więc ważnym zadaniem prowadzonych w tej dziedzinie badań naukowych. A jeśli mowa o demitologizacji i odrzucaniu stereotypów, badania nad historią rodziny pokazują przede wszystkim, że wbrew rozpowszechnionym mniemaniom, iż formy i sposoby funkcjonowania rodziny są stałe i niezmiennie, były one właśnie historycznie zmienne<sup>76</sup>.

---

<sup>76</sup> A. WYROBISZ, *Kobieta i rodzina*, s. 571.